

Název: Užití Grounded Theory v pilotní studii výzkumu prožívání a zvládání neplodnosti

Autor: Mgr. Hana Konečná

Pracoviště: Katedra psychologie Filozofické fakulty, Palackého univerzity Olomouc

Abstrakt:

Práce strukturuje a konkretizuje celou psychologickou problematiku spojenou s neplodností na základě analýzy výpovědí respondentů, především těch, kteří mají s danou problematikou osobní zkušenost. Vzhledem k cíli výzkumu a povaze dat jsem se rozhodla pro kvalitativní výzkum, konkrétně pojetí výzkumu založené na zakotvené teorii (Strauss a Corbinová 1999). Základní strukturování a kategorizování jevu tvoří paradigmatické kategorie "prožívání - vědění - jednání", a "jednání - osoba - kultura". Výzkumná zpráva obsahuje návrhy, jak daný jev pozitivně ovlivnit.

Klíčová slova:

Neplodnost , zvládání, prožívání, grounded theory, psychologické hledisko.

Text příspěvku:

Problémy s otěhotněním má podle statistik 15% párů. Psychologické problematice spojené s nedobrovolnou bezdětností je ale zatím věnováno málo pozornosti. Pokud se v literatuře nějaké zmínky vyskytnou, týkají se vesměs pouze psychogenní neplodnosti a jsou většinou od psychoanalyticky orientovaných autorů. Dala jsem si za **cíl** psychologickou problematiku spojenou s neplodností zmapovat a hledat možnosti jak párům jejich cestu za dítětem usnadnit.

To, že téma není předmětem zájmu psychologů, potvrzuje i neexistence odpovídající české psychologické terminologie. Psychologové používají medicínský termín "neplodnost", který nevystihuje dobře psychologickou stránku věci. Angličtina je na tom lépe, kromě medicínských "sterility" a "infertility" má psychologické termíny "child free" a "childless". V češtině používá Sdružení nedobrovolně bezdětných párů termín "nedobrovolná bezdětnost", který je dle mého názoru trochu nemotorný a dle mých zkušeností laikům ne příliš srozumitelný, ale vhodnější termín se mi zatím nepodařilo nalézt.

Zkoumanou skupinou jsou osoby, jejichž cesta za dítětem není či nebyla snadná. Doplnkovým zdrojem dat jsou terapeuti nejrůznějšího zaměření a osoby, jichž se tato problematika přímo netýká. Jako zdroj jsem využila i archetypální příběhy neplodných párů (pohádky, pověsti, biblické příběhy). V přímém kontaktu jsem byla s 56 ženami a 15 muži daný problém řešících a se 14 ženami a 1 mužem, kteří problém vyřešili. Anketní dotazník vyplnilo 19 žen a 6 mužů. K tématu se vyjádřilo 32 terapeutů nejrůznějšího zaměření a 13 osob, jichž se problematika přímo netýká. Dále jsem analyzovala nejrůznější dokumenty.

Hlavním **postupem získávání dat** (dle Mayring 1994) byl narrativní rozhovor, dalšími postupy byla skupinová diskuse, anketní dotazník s otevřeným koncem (který bych přirovnala k písemné formě problémově zaměřeného interview) a zúčastněné pozorování.

Použitými **typy výzkumu** (Mayring 1994) byly:

1. Analýza jednotlivých případů. Materiálem pro ni byly především výzkumné narrativní interview (respondenti byli požádáni, aby se k tématu vyjádřili pro účely výzkumu), terapeutické narrativní interview (respondenti, kteří vyhledali psychoterapeutickou pomoc), spontánní narrativní interview (osoby, které s k tématu vyjádřily náhodně a spontánně - pohybuji se mezi mladými matkami, u nichž častým tématem hovorů bývá výchova dětí, porod, těhotenství i problémy s početím), anketní dotazníky, telefonické intervence, výpovědi ze skupinových diskusí na seminářích o příčinách a terapii neplodnosti, narrativní interview s terapeuty nejrůznějšího zaměření, atd.

2. Analýza dokumentů. Materiálem pro ni byly dopisy otištěné v časopise vydávaném Sdružením nedobrovolně bezdětných párů, příběhy otištěné v novinách a časopisech, výpovědi z diskuse o neplodnosti v internetových novinách Neviditelný pes, pohádky, pověsti a biblické příběhy nedobrovolně bezdětných párů, kresby "snového stromu", televizní seriál či film, ve kterém se daná problematika objevila, atd.

3. Výzkum jednání. Výzkum je vztažen ke konkrétnímu sociálnímu problému. Již v průběhu výzkumu jsem převáděla výsledky do praxe (nabízela jsem psychoterapeutické konzultace, spoluorganizovala informační semináře, iniciovala vytvoření adresáře fyzioterapeutek pracujících metodami Mojžíšové, o problematice informovala na konferencích, v médiích a na seminářích, atd.) Diskurs mezi výzkumníkem a zkoumanou osobou byl rovnoprávný, respondentům byla zcela zřejmá jejich nezávislost na mně a bavili se se mnou jen když chtěli, o čem chtěli a jak chtěli, bez strachu o následky svých třeba negativních sdělení.

4. Terénní výzkum. Data jsem sbírala v přirozeném prostředí zkoumaných osob.

Zkoumání problematiky neplodnost je svým způsobem práce se zakázaným tématem s charakterem tabu. O to víc bylo potřeba každý krok důsledně zvažovat z **etických hledisek**. S výjimkou náhodných spontánních výpovědí všechny osoby, které se tohoto výzkumu účastnily, věděly, že takový výzkum provádím. Jen výjimečně jsem se ptala na jiná témata, než o kterých respondenti sami hovořili, a to i za cenu "chudších" dat. V anketních dotaznících nebylo požadováno vyplnění všech bodů.

Svůj výzkum jsem začínala shromažďováním dat, ve kterých jsem chtěla hledat nějaké významy, souvislosti, které by popisovaly zkoumaný jev. Vzhledem k cíli výzkumu a povaze dat jsem se rozhodla pro kvalitativní výzkum, k tomuto účelu se mi zdálo nejvhodnější **pojetí výzkumu** založené na zakotvené teorii (Strauss a Corbinová 1999). "Pojetí výzkumu založené na zakotvené teorii je kvalitativní výzkumná metoda, která používá systematický soubor postupů ke tvorbě induktivně odvozené zakotvené teorie o nějakém jevu. Výsledkem výzkumu je spíše teoretické vyjádření zkoumané reality než sada čísel nebo skupina volně vztažených pojmů." (Strauss a Corbinová 1999) Hlavními postupy v zakotvené teorii jsou otevřené, axiální a selektivní kódování.

V kvalitativním výzkumu je od počátku mimořádně významný problém kritérií hodnocení výsledků. V tomto výzkumu jsem použila jako hlavní následující **techniky kontroly validity dat** (dle Čermák a Štěpaníková 1998):

1. Techniky týkající se shromažďování informací o zkoumaném jevu

Triangulace metod - představuje získávání údajů různými postupy (konkrétně narrativní rozhovor, skupinová diskuse, anketní dotazník s otevřeným koncem a zúčastněné pozorování).

Triangulace zdrojů - je získávání dat jedinou metodou, ale z různých zdrojů (zde osoby, jejichž cesta za dítětem není či nebyla snadná, terapeuti nejrůznějšího zaměření, osoby, jichž se tato problematika přímo netýká, dokumenty).

Interdisciplinární triangulace - včlenění prvků jiných disciplín (využila jsem poznatky z medicíny, psychologie, etnografie a teologie).

Kontrola efektu výzkumníka - zajištěno užitými výzkumnými metodami (co nejméně rušivé, v přirozeném prostředí respondenta) a informací respondentů o probíhajícím výzkumu a využití dat pro tento výzkum. Zpráva o výzkumu je psána v první osobě jednotného čísla, čímž dávám najevo, že jsem si vědoma toho, že výzkum (volba cíle, formulace výzkumné otázky, volba vědecké metody) je ovlivněn mým viděním situace.

Kontrola reprezentativnosti. vzorek je reprezentativní jen do určité míry. Tvoří ho lidé, kteří k problému přistupují aktivně a navíc jsou ochotni se o své pocity a zkušenosti podělit. (Podle výpovědí terapeutů tvoří takoví lidé menšinu). V naprosté převaze jsou výpovědi žen.

2. Techniky týkající se analýzy a interpretace shromážděného materiálu

Validizace respondentem. Podstatou této techniky je zpětná vazba, kterou poskytují respondenti po předložení předběžných výsledků. Výzkumnou zprávu jsem těsně před dokončením dala k přečtení pěti lidem, jichž se problém týká či týkal. Jejich připomínky a názory jsem do výsledné verze zprávy zapracovala.

Zpětná vazba - poskytnutá nerespondenty, nezávislými odborníky. Tuto zpětnou vazbu mi poskytla psycholožka, lékař z poradny pro neplodnost a buddhistický mnich.

Prezentace průkazných dat - výzkumná zpráva obsahuje tabulky s hrubými daty.

Vyhledávání negativních případů a diskrepancí. Využitím této techniky moje práce začala, záměrně jsem totiž vyhledávala páry, které problém řeší aktivně, vlastními postupy.

Používání literatury. Při své práci jsem vedle odborné literatury používala i neobornou. "Ačkoliv v kvantitativních výzkumech se obvykle tyto materiály jako zdroje údajů nepoužívají, ve výzkumech podle zakotvené teorie hrají podstatnou roli. ... hrají roli důležitého zdroje údajů doplňujícího obvyklejší rozhovory a pozorování." (Strauss a Corbinová 1999). A pokud to bylo možné a vhodné, začínají jednotlivé podkapitoly částí pohádkového nebo biblického příběhu nebo pověstí, spojenou s neplodností. Podkapitoly kapitoly "Prožívání" končí projektivní technikou "snový strom". Metaforické vyjádření daného tématu je někdy nejvýstižnější výpovědí (jejíž interpretování v rámci této disertační práce bych ovšem považovala za pověstné šlapání slona v porcelánu). "Účelem ilustrativních materiálů je naznačovat, jaký je pozorovaný svět ve skutečnosti, zatímco badatelovy interpretace by měly reprezentovat pokud možno objektivnější konceptualizaci této skutečnosti." (Strauss a Corbinová 1999)

Po několika prvních analýzách se mi jevilo jako výhodné zvolit jako hlavní kategorie paradigmatické trio "**prožívání - vědění - jednání**" (Fryba 1996), protože výpovědi respondentů měly stejnou strukturu: část týkající se toho, čím vším respondent na své cestě za dítětem prošel a co plánuje dál (jednání) a část týkající se toho, jaký vliv má problém na jeho prožívání. Kroky na cestě za dítětem byly voleny také podle toho, co respondent o problematice věděl (vědění). Jako zastřešující kategorii pro toto paradigma jsem zvolila pojem "Aktuální psychické procesy".

Podkategoriemi **jednání** jsou jednotlivé kroky (nejsou to jen léčebné postupy), které pár může udělat své cestě za dítětem. Způsobů, jak jednat při řešení problému neplodnosti, je několik: léčebný postup, požádat o adopci či zůstat bez dítěte. Jednotlivé kroky v práci podrobně popisují, především z hlediska psychické náročnosti. Podrobněji se zabývám i "**lidským faktorem**" v terapii, kterým je klient a terapeut. Klient do terapie vstupuje svou aktivitou (shánění informací, volba hlavní a vedlejší terapie) a vírou (v metodu, v terapeuta, v sebe, v dobrý konec). Podstatným faktorem v léčbě je vztah mezi terapeutem a klientem, vyjádřený jejich komunikací.

Centrum adiktologie, Psychiatrická klinika
1. lékařská fakulta Univerzity Karlovy v Praze
Ke Karlovu 11, 120 00 Praha 2

Vztahy mezi jednotlivými podkategoriemi kategorie jednání, jejich posloupnost, tedy jakousi mapu možných cest nedobrovolně bezdětného páru jak vyřešit daný problém, zde nabízím v zjednodušené formě (popis a vysvětlení vztahů v rámci zastřešující kategorie "Aktuální psychické procesy" viz. disertační práce).

Vložit graf č. 1:

Vyšetřování a léčba poruch plodnosti je dlouhý sled nepříjemných událostí. Pro pár to znamená značnou psychickou zátěž. Sterilita je nemoc - nenemoc, nemusí mít znatelné symptomy, často "pouze" chybí dítě. Pár je ve své potřebě mít dítě psychicky deprivován. Toto vše má velký vliv na **prožívání** situace partnerů.

Prožívání jednotlivých kroků má za následek ovlivnění následujících kroků emocionální reakcí. Na situaci emočně reaguje muž i žena, problém má vliv i na soulad v manželství. V práci se podrobně věnují analýze výpovědí vztahujících se k prožívání. Neplodnost je *párová záležitost*. Týká se dvou lidí, ale krok musí udělat společně. Z dvojího prožívání vyplývá jedno společné řešení.

Jak už jsem uvedla, nemalá část respondentů byli ti, kteří daný problém již nějakým způsobem vyřešili. Z jejich výpovědí a z výpovědí nezúčastněného okolí vyplynulo, že stigmatizace neplodností nekončí ani po vyřešení problému. Proto jsem věnovala pozornost i výpovědím týkajícím se jednotlivých způsobů vyřešení.

Kromě prožívání ovlivňuje volbu jednotlivých kroků **vědění**, které je také dvojí, ženy a muže. Kategorie vědění je popsána konkretizací podkategorií jednání, které vyjadřuje možné vědění získané z procesu jednání, tedy v tomto případě vědění moje. "Profesionálním věděním expertů" (gynekologů, psychologů, ...) se práce nezabývá.

Pro popsání kulturního a společenského kontextu cesty za dítětem jsem zvolila paradigmatickou triádu **osoba - jednání - situace** (Frýba 1996). Aktuální psychické procesy (prožívání, vědění a jednání) páru jsou ovlivňovány osobními dispozicemi muže a ženy a danou situací. Deskripce a analýza osobních dispozic je téma pro celý vědní obor. Práce se zabývá pouze těmi aspekty, které z analýzy dat jasně vyplynuly.

Osoba. *Osobními dispozicemi* je vzdělání partnerů (vyšší vzdělání partnerů = lepší práce s informacemi), motivace k rodičovství, předsudky a postoje k neplodnosti a schopnost zvládat situace, u žen navíc věk (omezení možnosti využít některé terapeutické procedury z etických důvodů). Osobní dispozice, tedy i předsudky a postoje k neplodnosti, jsou výsledkem souhry *podmínek vývoje* v procesech zrání a učení. Jednou z takových podmínek vývoje je seznámení se s archetypálními příběhy o neplodnosti (pohádky, pověsti a biblické příběhy), další je kulturní klima vývoje. Z analýzy vyplynulo, že čím "více kultury", tím horší je pohled na neplodnost.

Situací je konkrétní kontext řešení poruch plodnosti, tedy vliv jednotlivých aspektů situace na aktuální psychické procesy páru. Nejčastěji zmiňovaným vnějším vlivem, který je ale zároveň jako "agens" přímou vnitřní součástí léčby, je terapeut. Dalšími vlivy jsou rodiny bezdětného páru, okolí, práce, ekonomické vlivy, kulturní a náboženské klima (jehož vyjádřením je i legislativa, v tomto případě především zákony související s náhradní rodinnou péčí a zákony upravující užití metod asistované reprodukce), média, bydliště partnerů, roční období, zájmové aktivity.

Vztah mezi kategoriemi osoba - jednání - situace znázorňuje diagram, zastřešující kategorií je kategorie **matice podmiňujících vlivů**.

Nejvýznamnější **možnost ovlivnění jevu** má sám pacient, terapeut, psychoterapeut a informované okolí, např. prostřednictvím problémově orientovaných organizací. Takové organizace jsou u nás tři, nadace Mateřská naděje, Sdružení nedobrovolně bezdětných párů "Verbena" a Středisko náhradní rodinné péče. Práce navrhuje konkrétní způsoby ovlivnění jevu.

Základní literatura, vztahující se k metodologii:

- Čermák, I., Štěpaníková, I.: Validita v kvalitativním psychologickém výzkumu. Československá psychologie, 6/1997, 503 - 512.
- Čermák, I., Štěpaníková, I.: Kontrola validity dat v kvalitativním psychologickém výzkumu. Československá psychologie, 1/1998, 50 - 62.
- Frýba, M.: Sylabus k předmětu Obecná psychologie "Prožívání, vědění, jednání". Psychologický ústav FF, Masarykova univerzita, Brno 1996.
- Frýba, M.: Sylabus k předmětu Metody a techniky psychologického výzkumu "Interakce v psychotopu a tvoření dat" č.1. Psychologický ústav FF, Masarykova univerzita, Brno 1996.
- Frýba, M.: Sylabus k předmětu Metody a techniky psychologického výzkumu "Interakce v psychotopu a tvoření dat" č.2. Psychologický ústav FF, Masarykova univerzita, Brno 1996.
- Frýba, M.: Psychologie zvládání života. Skripta. Masarykova univerzita, Brno 1995.

Centrum adiktologie, Psychiatrická klinika
1. lékařská fakulta Univerzity Karlovy v Praze
Ke Karlovu 11, 120 00 Praha 2

Mayring, P.: Qualitativ-empirische Forschung in der Psychologie. In: Schorr, A. (Hg.): Die Psychologie und die Methodenfrage. Göttingen, Hogrefe 1994. Studentský překlad pro studenty FFMU, se svolením autora.

Strauss, A., Corbinová, J.: Základy kvalitativního výzkumu. Boskovice, Nakladatelství Albert 1999.

Abstract:

Grounded theory in research of psychological problems of childlessness

The whole range of psychological problems of childlessness was structured and concretized in this thesis. I analysed statements of informants mainly those who have personal experience with the topic. With respect to a goal of this work and nature of experimental matter, I decided to use qualitative analysis based on Grounded theory (Strauss and Corbin 1999). Main structurization and clasification of the phenomenon were based on paradigm categories "experiencing - cognition - conation" and "individual disposition - conation - situation" (Frýba 1995). The thesis contains propositions how the given phenomenon can be positively changed.

Key words:

Infertility, copying, experiencing, grounded theory, psychological perspective.